

تحلیل محتوای جلوه‌های ایثار در سینمای دفاع مقدس طی سال‌های ۱۳۶۰ تا ۱۳۸۶

حامد بخشی*
زهره بستان**

E-mail: hmd_bakhshi@yahoo.com

E-mail: z.bostan77@yahoo.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۸/۲۶

تاریخ دریافت: ۱۳۹۱/۱۱/۳۰

چکیده

ارزش‌های دفاع مقدس در جامعه اسلامی ما جزء ارزش‌های اجتماعی قلمداد می‌شوند، که به سطح ارزش‌های ملی - مردمی رسیده‌اند و اینک دغدغه حفظ آنها مسأله‌ای اجتماعی محسوب می‌شود. این ارزش‌ها با توجه به جذابیت و عمقی که دارند می‌توانند در فضایی نو همراه با قالبی مناسب به عرصه گفتمان فرهنگی وارد شوند. به همین منظور نوشتار حاضر به تحلیل محتوای جلوه‌های ایثار در فیلم‌های سینمای دفاع مقدس از سال ۱۳۶۰-۱۳۸۶ می‌پردازد. از میان ۱۶۶ فیلم سینمایی بلند اکران شده طی بازه زمانی این تحقیق، ۶۲ فیلم به‌عنوان نمونه انتخاب گردید و با استفاده از تکنیک تحلیل محتوای کمی میزان ظهور و چگونگی تغییرات جلوه‌های ایثار در طی این سال‌ها مورد تحلیل قرار گرفت. یافته‌های تحقیق حاکی از فزونی جلوه‌های انفرادی، مردانه و نام‌های دینی به نسبت جلوه‌های جمعی، زنانه و نام‌های غیردینی در بین کنشگران ایثارگر است. در کنش‌های ایثارگرانه، عمده کنش‌ها از جنس حضور در منطقه خطر خیز بوده است. کنش‌های ایثارگرانه در سینمای دفاع مقدس پس از جنگ تاحدودی به نسبت فیلم‌های دوران جنگ افزایش داشته است و ظهور کنش‌های ایثارگرانه در آن تاحدودی متفاوت از دوره جنگ بوده است.

کلید واژه‌ها: سینمای دفاع مقدس، ایثار، تحلیل محتوا.

* دکتری جامعه‌شناسی، استادیار پژوهش گروه علوم اجتماعی جهاد دانشگاهی مشهد، نویسنده مسئول
** کارشناسی ارشد پژوهشگری علوم اجتماعی، عضو پژوهشی گروه علوم اجتماعی جهاد دانشگاهی مشهد

بیان مسأله

تاریخ پیدایش جنگ‌ها، همزاد هبوط انسان در زمین است. جنگ از رویدادهای مهم بشری است که تمامی جوامع را در طول تاریخ بشر دستخوش تغییرات جدی و بعضاً نابودی کامل نموده است (ادیبی سده، ۱۳۷۹: ۴). از آنجا که جنگ یک رویداد نظامی، اقتصادی و اجتماعی مهم در یک جامعه محسوب می‌شود، در تولیدات فرهنگی آن جامعه بازتاب می‌یابد و تأثیر خود را در ذهنیت انسان‌ها می‌گذارد. از جمله تولیدات فرهنگی پراهمیت جامعه، تولیدات هنری است که می‌تواند نمایانگر باورها، ارزش‌ها و دیدگاه‌های مردم یک جامعه نسبت به امور مختلف و به همین‌سان شکل‌دهنده آنها نیز باشد. بنابراین می‌توان انتظار داشت که جنگ‌های یک ملت در تولیدات هنری آن جامعه - اعم از ادبیات، نقاشی، موسیقی، تئاتر و سینما - جلوه‌گر شود که البته این امر در طول تاریخ خود را در حماسه‌ها و سایر آثار ادبی و هنری هر ملتی نشان داده است.

از سوی دیگر، صرف آمادگی مادی و عینی برای حفظ جامعه در مقابل رخدادهایی چون جنگ کافی نیست، بلکه آمادگی ذهنی و روحی انسان‌ها برای مقابله با آن حائز اهمیت است. افراد جامعه بایستی آمادگی ایثار و از خودگذشتگی در مواقع بحرانی برای حفظ کلیت جامعه از گزند این حوادث را داشته باشند. احیا کردن و زنده نگاه داشتن ایثار همچون همه ارزش‌های دیگر، نیازمند یادآوری و تأکید اجتماعی بر آنهاست و این امر جز با اهتمام رسانه‌های ارتباطی در جامعه انجام نمی‌گیرد. از میان رسانه‌های ارتباطی، سینما به دلیل تأثیرگذاری قدرتمندی که بر اذهان و روان مخاطبان خود دارد، اهمیت بسیاری در تمامی جوامع توسعه‌یافته و در حال توسعه دارد. از این‌رو فیلم‌های سینمایی که در این حوزه ساخته می‌شوند، در ترویج فرهنگ ایثار در جامعه نقش به‌سزایی دارند.

آخرین جنگی که در ایران رخ داده است، با عناوینی چون «جنگ تحمیلی» یا «دفاع مقدس» مشخص می‌شود که بیانگر تدافعی بودن این جنگ می‌باشد و همچون سایر جنگ‌ها در آثار هنری مختلف و از جمله سینما بروز و ظهور داشته است.

سینمای دفاع مقدس در ایران از حیث فروش، توجه منتقدان، توجه سیاستگذاران و سیاست‌های حمایتی آنان و کیفیت، همواره سهم قابل توجهی را به خود اختصاص داده است (محمدی، ۱۳۸۰: ۴۱۹). در این میان جلوه‌های فراوانی از کنش‌های ایثارگرانه رزمندگان در جبهه‌های جنگ تحمیلی وجود داشته که در فیلم‌های دفاع مقدس بسیاری از آنها به تصویر کشیده شده و در حال حاضر شناخت این ارزش‌ها و تلاش در احیای

آن در قالب‌هایی نو به‌ویژه برای آشنایی بیشتر نسل دوم و سوم انقلاب که شاهد ایثار و از جان گذشتگی ایثارگران نبوده‌اند، با فرهنگ ایثار، اهمیت فراوانی دارد. از این‌رو، مقاله حاضر در پی بررسی جلوه‌های ایثار در فیلم‌های دفاع مقدس است و در این راستا به این خواهد پرداخت که میزان و ویژگی نمودهای مضمونی ایثار در فیلم‌های مورد بحث چگونه است و آیا بین فیلم‌های پیش و پس از دفاع مقدس تفاوت معنی‌داری در این زمینه وجود دارد یا خیر؟

سؤالات تحقیق

- در راستای مسأله اصلی، مقاله حاضر به سؤالات زیر پاسخ خواهد داد:
- ایثار چگونه و به چه میزان در سینمای دفاع مقدس (طی سال‌های ۱۳۶۰ تا ۱۳۸۶) جلوه‌گر شده است؟
 - آیا شیوه نمایش ایثار در سینمای دفاع مقدس در دوران جنگ و پس از آن تفاوت قابل توجهی داشته است؟

سوابق تجربی

ایثار به‌عنوان یک کنش دگرخواهانه اگرچه در حوزه روانشناسی اجتماعی مورد توجه بوده (جینتیس و دیگران، ۱۹۶۳: ۱۵۳؛ هامیلتون، ۲۰۰۳: ۳۵۴)، اما در جامعه‌شناسی مورد توجه اندکی قرار گرفته و بیشتر به عرصه جامعه‌پذیری محدود شده است (آرونفرید، ۱۹۷۰: ۱۰۳؛ راشتون، ۱۹۷۶: ۸۹۸). سوروکین (۱۹۵۰ و ۱۹۵۴) پیش‌تاز طرح کنش‌های اجتماع‌خواهانه بود، اما کارهای او در این زمینه تداوم نیافت. با این حال، به‌ویژه پس از حملات تروریستی در کشورهای غربی (نظیر حمله تروریستی ۱۱ سپتامبر) که وضعیتی بحرانی در جامعه ایجاد نمود، توجه به کنش‌های دگرخواهانه از جمله کنش‌های ایثارگرانه بیشتر شده است (آزارو و دیگران، ۲۰۰۳: ۳۷).

در تحقیقات داخلی، به دلیل اهمیت دفاع مقدس، تحقیقاتی در حوزه سینمای دفاع مقدس انجام گرفته است. گیویان و توکلی (۱۳۹۰) در بررسی تصویر ارائه شده از دشمن و تحول آن در سینمای دفاع مقدس طی سه دهه اخیر نشان داده‌اند که در دهه ۶۰، بیشتر از رمزگان کلامی، در دهه ۷۰ بیشتر از رمزگان اجتماعی و در دهه ۸۰، بیشتر از رمزگان فنی بهره گرفته شده است. بنابر این تحقیق، در دهه اول تصویر عراقی‌ها به‌صورت انسان‌هایی با مشخصاتی مثل «بی‌رحم»، «خانه خراب»، «بی‌شرف» و متجاوز

بوده است؛ درحالی که در دهه دوم عراقی‌ها به صورت انسان‌هایی کودن، چاق با سبیل‌های کلفت و صدای زمخت نشان داده شده‌اند و در سومین دهه، این تصویر متحول شده و با انسان‌های مسلمان و برادر که به زور وارد جنگ شده‌اند، روبرو می‌شویم. پورسعید (۱۳۸۴) به تحلیل شکل‌گیری هویت در فیلم‌های ابراهیم حاتمی‌کیا پرداخته است. او در این مقاله نشان می‌دهد که حاتمی‌کیا چه در فیلم‌هایی که صحنه‌هایی از دوران دفاع مقدس را ترسیم می‌کند و چه در فیلم‌هایی که به انسان‌های جنگ پس از دوران جنگ می‌پردازد، کنش‌های ایثارگرانه افراد را در واقع تلاشی برای شکل دادن به هویت متعالی می‌داند. نویسندگان معتقد است در فیلم‌های حاتمی‌کیا تضاد نه بین ایرانی و عراقی بلکه تضاد بین تن خاکی و روح متعالی انسان است. مرتضوی قه‌بی (۱۳۸۵) در بررسی مفاهیم صلح و خشونت در فیلم‌های سینمای دفاع مقدس طی سال‌های ۱۳۶۰ تا ۱۳۸۵ نشان داده است که تعداد انگشت‌شماری از فیلم‌های دفاع مقدس مبلغ صلح هستند. سلطانی و بیچرانلو (۱۳۹۱) نیز سینمای دفاع مقدس را از حیث مصرف‌گرایی تحلیل کرده‌اند. با این حال، موضوع ایثار در اسناد مکتوب همچون روزنامه، کتاب و... مورد بررسی قرار گرفته است. چنان‌که مفاهیم ایثار و شهادت در روزنامه‌های سراسری اردیبهشت سال ۱۳۸۵ (کریمی، ۱۳۸۵)، در پوستر هنرمندان دهه‌های ۶۰ و ۷۰ (اعظم‌زاده، ۱۳۸۶) و در برنامه‌ها و کتب درسی دانشگاه‌ها (آرمند، ۱۳۷۷) مورد مطالعه محققان قرار گرفته است.

چهار چوب مفهومی

تعریف کنش ایثارگرانه

در تعریف کلاسیک و بر کنش آن رفتار انسانی است که دارای معنای ذهنی خاصی باشد و کنش اجتماعی نوعی خاصی از کنش است که فرد در انجام دادن آن دیگری را مورد ملاحظه قرار می‌دهد. در نتیجه کنش فرد اول (کنش اقدام) و پاسخ فرد دوم (کنش پاسخ)، یک تعامل یا کنش متقابل شکل می‌گیرد (ویر، ۱۳۷۴: ۳). تعامل‌ها، براساس توازن بین هزینه انجام کنش برای کنشگر و پاداشی که از طرف مقابل دریافت می‌کند، به دو دسته متقارن و نامتقارن تقسیم می‌شوند. هم‌چنین می‌توان تعامل را به دو دسته ابزاری و اظهاری (ابرازی) تقسیم کرد و در نتیجه از ترکیب دو دسته‌بندی صورت گرفته چهار نوع تعامل را از لحاظ تحلیلی از هم تمیز داد:

- ۱- تعامل سرد متقارن.
- ۲- تعامل سرد نامتقارن.
- ۳- تعامل گرم متقارن.
- ۴- تعامل گرم نامتقارن (۱) (چلبی، ۱۳۷۵: ۱۲۵).

از منظر این تقسیم‌بندی، کنش ایثارگرانه جزو تعاملات گرم نامتقارن محسوب می‌شود. در این تعامل، اولاً ایثارگر کنش خود را به‌عنوان ابزاری برای نیل به یک هدف تلقی نمی‌کند بلکه از روی برانگیختگی احساسات خود به این کنش مبادرت می‌ورزد (تعامل گرم یا اظهاری). ثانیاً، ایثارگر با کنش خود هزینه‌ای پرداخت می‌کند که پاداش درخور آن را از سوی دریافت‌کننده ایثار نمی‌یابد (تعامل نامتقارن). از این‌رو، ایثار نوع خاصی از کنش یا تعامل گرم نامتقارن به‌شمار می‌رود.

ایثار از منظر جامعه‌شناسی و روان‌شناسی اجتماعی، گونه‌ای از رفتار دگرخواهانه به‌شمار می‌رود (آزارو، ۲۰۰۳: ۳۷) که به آن دسته رفتارهای معطوف به دیگران اشاره دارد که در آن فرد خواستار خیر برای دیگری است (سوبر، ۲۰۰۲: ۱۷). با این حال، در یک بررسی جزئی‌تر از مفهوم ایثار، می‌توان آن را نوع خاصی از «کمک کردن» در نظر گرفت که در حالت خاص خود منجر به بخشش می‌شود و بخشش نیز در اوج خود به ایثار مبدل می‌شود (نراقی، ۱۳۷۱: ۴۳). از این دیدگاه می‌توان گفت زمانی یک کنش ایثار قلمداد می‌شود که دارای خصوصیات زیر باشد:

- ۱- کنشی انجام دهد که برای او هزینه داشته باشد؛ و هر چه هزینه کنش برای فرد بیشتر باشد، ایثار او با ارزش‌تر تلقی می‌شود.
- ۲- هزینه کنش فرد بیش از پاداشی باشد که در قبال آن از گیرنده ایثار دریافت می‌کند.
- ۳- ایثارگر این کنش را «داوطلبانه» انجام دهد.
- ۴- دریافت‌کننده ایثار، خواهان آن باشد.
- ۵- نفع بالقوه حاصل از انجام کنش برای دریافت‌کننده به لحاظ اجتماعی به هزینه پرداخت شده از سوی اقدام‌کننده بیارزد (یعنی مساوی یا بیشتر باشد).
- ۶- فرد خود به منافع حاصل از کنش خود نیاز داشته باشد یا خواهان آن باشد. به عبارت دیگر، فرد از خواست یا نیاز خود به نفع دیگری چشم‌پوشی می‌کند. به‌عنوان مثال فردی که خود را به دریا می‌زند تا دیگری را از غرق شدن نجات دهد، زمانی کار او «ایثار» - و نه «کمک» - نامیده می‌شود که:
- ۱- برای او خطر یا «ریسک» غرق شدن وجود داشته باشد و در نتیجه عمل برای او هزینه داشته باشد. بنابراین اگر او نجات غریق ماهر باشد یا خطر آسیب و صدمه‌ای برای او متصور نباشد، عمل او نه ایثار بلکه کمک خوانده می‌شود.
- ۲- برای این کنش، منفعت قابل توجهی (مثل دریافت مبلغ زیادی پول و...) متصور

نباشد. پس اگر این کار را بخاطر رسیدن به یک موقعیت اجتماعی مطلوب یا دریافت منفعتی خاص انجام دهد، ایثار نامیده نمی‌شود، بلکه ممکن است عمل «متهورانانه» نامیده شود.

۳- عمل او «داوطلبانه» باشد و کسی او را به این کار مؤظف یا مجبور نکرده باشد. در غیر این صورت عمل او «مزدوری» یا «انجام وظیفه» است.

۴- در اینجا فرد در حال غرق شدن، نیازمند نجات داده شدن است. یعنی اگر خود فرد شنا بلد باشد، و دیگری خود را برای نجات او به آب بیاندازد، عمل او ایثار نامیده نمی‌شود.

۵- به لحاظ اجتماعی هزینه ریسک از دست دادن جان یک فرد جامعه، برای حفظ جان فرد دیگری از جامعه می‌ارزد. (۲)

۶- فرد نیازمند یا خواهان جان خود است. پس اگر فرد مبلغی پول به دیگری بدهد که خود به آن نیاز نداشته باشد، عمل او ایثار نامیده نمی‌شود.

موارد مشخص شده علاوه بر این که تعریف کننده و محدود کننده مفهوم ایثار است، شدت ایثار را نیز مشخص می‌کند. در این رابطه می‌توان گزاره‌های زیر را بیان نمود:

۱- هر چه هزینه کنش برای فرد بیشتر باشد، ایثار او با ارزش تر تلقی می‌شود. بر این اساس ایثار جان، «ایثارگرانه‌تر» از ایثار مال است.

۲- هر چه میزان خواست یا نیاز فرد «ایثارگر» به منافع حاصل از کنش او، بیشتر باشد، ایثار با ارزش تر یا عمل او ایثارگرانه تر تلقی می‌شود. بر این اساس فرد گرسنه‌ای که غذای خود را می‌بخشد، از فرد غیرگرسنه که در قحطی غذای خود را می‌بخشد (و در واقع ریسک می‌کند و احتمال گرسنگی فردا را به جان می‌خرد)، عمل ایثارگرانه تری انجام می‌دهد.

۳- هر چه کنش فرد رابطه مستقیم تری با تقاضای فرد داشته باشد، کنش فرد ایثارگرانه تر تلقی می‌شود. ایثار به فرد گرسنه در قحطی ایثارگرانه تر است از ایثار به فرد سیر (با احتمال گرسنگی فردا).

۴- هر چه فرد گیرنده از فرد دورتر باشد، کنش فرد ایثارگرانه تر محسوب می‌شود. بنابراین کنش ایثارگرانه فردی برای پسرش کمتر ایثارگرانه محسوب می‌شود تا همان کنش برای پسر همسایه.

بنابراین هر چه منبع ایثار (آنچه مورد ایثار قرار می‌گیرد) و رابطه دریافت کننده ایثار با ایثارگر فاصله یابد بر شدت ایثار افزوده می‌شود. در نمودار زیر شدت رابطه ایثار برحسب رابطه با ایثارگر و نوع منبع ایثار نشان داده شده است.

ابعاد کنش ایثارگرانه

براساس تعریف ارائه شده می‌توان برای کنش ایثارگرانه چهار بعد در نظر گرفت:

- ۱- ایثارگر؛ که کنش ایثارگرانه را انجام می‌دهد.
- ۲- ایثارگیرنده؛ که از کنش ایثارگرانه منتفع می‌شود.
- ۳- منبع ایثار؛ چیزی است که ایثارگر در طی کنش خود کنترل خود بر آن را به نفع ایثارگیرنده به طور جزئی یا کلی از دست می‌دهد.
- ۴- منبع دریافتی؛ آن چیزی است که ایثارگیرنده در نتیجه کنش ایثارگر به دست می‌آورد.

شکل شماره ۱: فرآیند کنش ایثار

بر این اساس، می‌توان کنش ایثارگرانه را براساس هر یک از ابعاد آن مورد بررسی قرار داد.

الف) تقسیم‌بندی ایثار براساس نوع منبع ایثار

براساس طرح مفهومی کلمن (۱۳۷۷) از کنش، در یک تعامل افراد کنترل منابعی را که در اختیار دارند به دیگری واگذار می‌کنند. اولین و عام‌ترین منبعی که کنشگر بر آن کنترل دارد یا آن را در اختیار دارد، بودن یا شیوه بودن در زمان است. زمان زندگی منبع اولیه‌ای است که یک فرد می‌تواند همه یا بخشی از آن را به دیگری واگذار کند و یا اینکه آن را به خاطر دیگری به خطر بیندازد. هنگامی که فردی برای نجات هموطنانش، خود را بر روی مین می‌افکند، به اراده خود از کنترل تمام زندگی خود از آن لحظه به بعد چشم می‌پوشد. فردی که به خاطر دیگری کنشی انجام می‌دهد که مجبور می‌شود بقیه عمر خود را در زندان بگذارند، در حقیقت کنترل بخشی از زندگی خود را به دیگری انتقال می‌دهد. اما عمدتاً انسان‌ها همراه با زمان زندگی، کنترل بر سرمایه‌های خود را نیز به دیگری انتقال می‌دهند و یا به اشتراک می‌گذارند. این سرمایه‌ها ممکن است از سه نوع مادی و اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی باشد (بورديو، ۱۳۸۵: ۱۳۳؛ کلمن، ۱۳۷۷: ۴۶۴)، به علاوه نوع چهارمی از سرمایه نیز قابل ملاحظه است که آن را در اینجا سرمایه زیستی می‌نامیم. منظور از سرمایه زیستی، قابلیت‌ها و توانایی‌هایی است که در جریان تکامل زیستی فرد در وی شکل می‌گیرد و فرد می‌تواند کنترل آن را به دیگری

انتقال دهد یا با وی به اشتراک بگذارد؛ مانند انرژی عضلانی، نیروی کار، بخشی از بدن یا زندگی این جهانی خود. واگذاری کنترل بر منابع و سرمایه‌ها ممکن است کامل باشد که انتقال نامیده می‌شود و یا به اشتراک گذارده شود، به طوری که در عین استفاده خود فرد، دیگری هم در استفاده از آن سهیم شود.

ب) انواع اینار بر حسب رابطه اینارگر با گیرنده اینار

رابطه اجتماعی، ارتباط و وابستگی متقابل انسانها و جهت‌گیری رفتاری آنها نسبت به یکدیگر است؛ با گسترش گروه‌های اجتماعی، روابط انسان‌ها همواره در یک مسیر نخواهد بود و از حالت همسویی و کمک متقابل خارج و گاه حتی به دشمنی تبدیل می‌شود. بر این مبنا روابط همواره همسو و در یک مسیر نیستند. گاه ممکن است روابط بین دو یا چند انسان و یا بین دو گروه از انسان‌ها بسیار خصمانه یا دوستانه باشد. (رفیع‌پور، ۱۳۷۸: ۷۴). منظور از شدت روابط احساس دوری و نزدیکی افراد نسبت به هم (که احساس ذهنی) یا احساس پیوند قوی در روابط بین افراد است. مدل لوینگر و اسنوک (۱۹۲۷) نیز بر این فرض مبتنی است که تمامی روابط، بین دو انتهای نظری رابطه نداشتن، یعنی از هیچ‌گونه تماس تا تقابل کامل یا یکسانی طرفین تغییر می‌کنند. در طول این پیوستار می‌توان چند مرحله را مشخص ساخت:

الف) تماس در حد صفر

ب) آگاهی یکجانبه؛ که در آن فقط یکی از طرفین از دیگری آگاه است، بدون تعامل واقعی.

ج) تماس سطحی؛ که شامل تعامل سطحی و غیرشخصی است.

د) تقابل؛ که زمانی رخ می‌دهد که تعاملی نسبتاً واقعی و عمیق رخ می‌دهد (پی‌فرگاس، ۱۳۷۳: ۲۶۹).

روش تحقیق

تحقیق حاضر به روش اسنادی انجام شده است. در این تحقیق آثار سینمایی دفاع مقدس طی سال‌های ۱۳۶۰ تا ۱۳۸۶ به‌عنوان مستندات تحقیق برگزیده شده است، که با تکنیک تحلیل محتوا مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. واحدهای تحقیق در این مطالعه عبارتند از:

۱- واحد نمونه‌گیری یک فیلم سینمایی بلند در حوزه دفاع مقدس است.

- ۲- واحد ثبتی واحد کدگذاری هر کنش، گفتار، حالت، نما و غیر آن که در بردارنده جلوه‌ای از ایثار باشد.
- ۳- واحد متن یا واحد زمینه‌ای ممکن است حداقل جلوه‌ای خاص از ایثار و حداکثر مضمون کل فیلم برای تشخیص جلوه‌ای از ایثار باشد.
- ۴- واحد تحلیل در تحقیق حاضر یک مؤلفه از جلوه‌ایثار در سینمای دفاع مقدس است.

عملیاتی‌سازی و مقوله‌بندی متغیرهای تحقیق

کنش ایثار: کنشی است که در آن یک کنشگر حق کنترل منبع یا سرمایه تحت کنترل خود را، در عین نیازمندی یا تقاضای قابل توجه خود به آن، به دیگری واگذار می‌کند. در این پژوهش انواع کنش‌های ایثارگرانه‌ای که توسط ایثارگر در جهت فردی دیگر رخ می‌دهد در یک فرآیند استقرایی به صورت زیر طبقه‌بندی شده است:

۱- حضور در منطقه خطر خیز: زمانی که فرد داوطلبانه در مکانی حضور می‌یابد که ریسک آسیب دیدن بالاست (زمانی که فرد در منطقه تحت کنترل دشمن حضور یابد یا به پاکسازی میدان مین پردازد).

۱-۱- پذیرفتن ریسک خطر غیرانسانی: نوع خاصی از حضور در مکان خطر خیز است که در آن امکان بروز حوادث غیرمنتظره بالا است. نظیر اینکه ایثارگر اقدام به بیرون کشیدن دیگری از زیر آوار ساختمانی می‌کند که هر لحظه امکان فرو ریختن آن وجود دارد.

۲- مبارزه با دشمن قوی‌تر (مسلط): زمانی که ایثارگر در حالی که می‌داند دشمن از او قوی‌تر است و احتمال آسیب دیدن او جدی است، به منظور حفظ دیگری به مبارزه با دشمن می‌پردازد.

۱-۲- مواجهه مستقیم با دشمن: ایثارگر به منظور مبارزه با دشمن یا دفاع از دیگری خود را در معرض آسیب مستقیم دشمن مسلح قرار می‌دهد؛ مثل این که از سنگر خارج می‌شود و رو در رو به جنگ با دشمن می‌پردازد.

۳- پذیرش تنبیه یا شکنجه: ایثارگر در مقابل خواست دشمن مقاومت نموده و ضرب و شتم و شکنجه دشمن را تحمل می‌کند تا از دیگری محافظت کند.

۱-۳- پذیرفتن ریسک تنبیه: فرد به منظور کمک به دیگری، عملی را با علم به این که احتمال تنبیه شدن از سوی قدرتی برتر را همراه دارد، انجام می‌دهد.

۴- اقدام شهادت طلبانه: ایثارگر با آگاهی از این که عمل ایثارگرانه او مرگ حتمی وی را به دنبال دارد، به انجام آن مبادرت می‌ورزد.

۵- چشم‌پوشی از مایحتاج یا مطلوبیت خود: ایثارگر به خاطر دیگری از نیاز یا امر مطلوب خود (مانند غذا، لباس و وسیله حفظ جان خود نظیر ماسک) درحالی‌که خود بدان نیاز دارد، صرف‌نظر می‌کند.

۵-۱- انجام فعالیتی بیش از وظیفه یا مأموریت: ایثارگر با وجود این‌که وظیفه یا مأموریت خود را انجام داده است، اما وقت فراغت یا آزاد خود را برای کمک به دیگری اختصاص می‌دهد؛ مانند پرستاری که بیش از ساعات کاری خود به پرستاری از مجروحان می‌پردازد.

۶- وبال گردن گرفتن: در شرایطی که فرد دارای مجال محدودی برای حفظ جان یا سرمایه ارزشمند خود است، این مجال را با دیگری تقسیم می‌کند. مانند زمانی که احتمال بمباران وجود دارد، اما فرد هم‌رزم مجروح خود را ترک نمی‌کند و او را بر دوش خود حمل می‌کند.

منبع ایثار: آن چیزی است که ایثارگر کنترل آن را به‌صورت کلی یا جزئی به دیگری (ایثارگیرنده) واگذار می‌کند. منبع ایثار در مقاله حاضر شامل انواع زیر می‌شود:

۱- جان: زمانی که فرد طی یک کنش ایثارگرانه جان خود را از دست می‌دهد.
 ۲- ریسک جان: زمانی که فرد طی یک کنش ایثارگرانه جان خود را به خطر می‌اندازد.
 ۳- پذیرش آسیب (جسمی): زمانی که فرد نوعی از آسیب جسمی - نظیر مجروح شدن یا صدمه - را برای حفظ دیگری به جان می‌خرد.

۴- منابع غیرمادی: فرد تمام یا بخشی از منابعی همچون آبرو و اعتبار خود را داوطلبانه به خاطر دیگری از دست می‌دهد.

۵- منابع مادی: در این نوع منبع، فرد اشیاء و سرمایه‌های مادی تحت کنترل خود نظیر اموال و سرمایه اقتصادی را به دیگری انتقال می‌دهد یا با او به اشتراک می‌گذارد.

منبع دریافتی: منبعی است که ایثارگیرنده از ایثارگر دریافت می‌کند. (۳) در این مقاله منابع دریافتی به انواع زیر طبقه‌بندی شده‌اند:

۱- نجات جان: جان فرد از خطر نابودی رهایی می‌یابد.
 ۲- دریافت کمک: در این شکل نتیجه عمل ایثارگرانه به شکل کمک کردن به ایثارگیرنده تحقق می‌یابد.

۱-۲- دستیابی به مایحتاج: در این شکل ایثارگیرنده به نیاز خود مانند لباس، غذا، پول و... دست یافته است.

۳- شکنجه نشدن یا تداوم نیافتن شکنجه: ایثارگیرنده با کنش ایثارگرانه از شکنجه شدن یا ادامه یافتن شکنجه‌اش توسط دشمن رها شده است.

۴- آزاد شدن از اسارت: در این شکل ایثارگیرنده از بند دشمن و ماندن در اسارت رهایی یافته است.

۵- اخذ یا نابود شدن سرمایه ارزشمند دشمن: نتیجه کنش ایثارگرانه منجر به نابود شدن سرمایه ارزشمند دشمن یا دستیابی به آن می‌گردد (مانند از بین بردن مهمات و تجهیزات دشمن).

۱-۵- نابود شدن دشمن: حاصل کنش ایثارگرانه به نابود شدن دشمن منتهی شده است.

۲-۵- اخذ سرمایه دشمن: حاصل کنش ایثارگرانه بدست آوردن سرمایه‌ها یا اطلاعات حیاتی از دشمن شده است؛ مانند زمانی که رزمنده‌ای با به خطر انداختن جان خود به مقر دشمن نفوذ می‌کند، تا به اطلاعات دشمن دست یابد.

۶- حفظ سرمایه یا ارزش: در نتیجه ایثار، سرمایه فردی یا ملی و یا ارزشی دینی یا ملی حفظ شود.

ویژگی‌های کنشگران (ایثارگر، ایثارگیرنده) جلوه‌های ایثار: در جلوه‌های ایثار

کنشگران بر حسب متغیرهای مختلفی مورد تحلیل قرار می‌گیرند، از جمله براساس جنسیت کنشگر، فردی یا گروهی بودن ایثارگر یا ایثارگیرنده، نام کنشگر (براساس دینی یا غیردینی بودن)، و لقب کنشگر (براساس انتسابی یا اکتسابی بودن و نیز براساس دینی یا غیردینی بودن).

جامعه آماری و نمونه تحقیق

جامعه آماری این مقاله فیلم‌های سینمایی بلندی است که از سال ۱۳۶۰ تا سال ۱۳۸۶ در حوزه سینمای دفاع مقدس تولید و در سینماهای کشور اکران شده‌اند. از آنجا که فهرست کاملی از فیلم‌های دفاع مقدس در سازمان‌های متولی آن وجود نداشت، با مراجعه به چکیده‌داستان کلیه فیلم‌های اکران شده در بازه زمانی تحقیق، فهرستی از فیلم‌های دفاع مقدس تهیه شد. براساس این بررسی، فیلم‌های دفاع مقدس از سال ۱۳۶۰ تا ۱۳۸۶ مجموعاً ۱۶۶ فیلم سینمایی بلند برآورد گردید. بازه زمانی مورد بحث (۱۳۶۰ تا ۱۳۸۶) به هفت دوره چهار ساله تقسیم شد (۴) و از هر دوره مطابق با حجم جامعه آماری خود، نمونه به شیوه تصادفی طبقه‌ای انتخاب گردیده است.

جدول شماره ۱: تعداد فیلم‌های تولید شده و نمونه منتخب برحسب دوره‌های سال تولید

دوره	تعداد فیلم‌ها	حجم نمونه
۱۳۶۰-۱۳۶۳	۲۴	۸
۱۳۶۴-۱۳۶۷	۲۲	۹
۱۳۶۸-۱۳۷۱	۲۹	۱۱
۱۳۷۲-۱۳۷۵	۳۶	۱۴
۱۳۷۶-۱۳۷۹	۲۷	۹
۱۳۸۰-۱۳۸۳	۱۶	۶
۱۳۸۴-۱۳۸۶	۱۲	۵
کل بازه زمانی	۱۶۶	۶۲

یافته‌های تحقیق

الف) بررسی ویژگی‌های جلوه‌های ایثار در کل فیلم‌ها

تحلیل جلوه‌های ایثار در این تحقیق نشان داد که در مجموع ۲۹۱ جلوه ایثار در ۶۲ فیلم نمونه وجود دارد. ویژگی‌های جلوه‌های ایثار در این فیلم‌ها در سه دسته ویژگی‌های ایثارگران و ایثارگیرندگان، منابع ایثار و کنش‌های ایثار معرفی می‌گردد.

۱- ویژگی‌های ایثارگران و ایثارگیرندگان

• جنسیت

ایثارگر: در ۲۶۳ مورد از جلوه‌های ایثار (۹۰/۴ درصد) ایثارگر یک مرد و در ۲۰ جلوه (۶/۹ درصد)، ایثارگر یک زن بوده است. تنها در ۸ جلوه (۲/۷ درصد) ایثارگران ترکیبی از زن و مرد بوده‌اند. به‌طور کلی تعداد کنشگران، در فیلم‌های آخرین مرحله (۱۵ نفر)، **مردی شبیه باران** (۱۴ نفر)، **سجاده آتش**، **هراس**، **پوتین**، **بازی بزرگان** (۱۳ نفر) بیش از سایر فیلم‌ها بوده است. به همین ترتیب در این فیلم‌ها تعداد کنشگران مرد بیش از سایر فیلم‌ها بوده است. در حالی که تعداد کنشگران زن در فیلم‌های **بازی بزرگان** (۴ نفر) و **تا آخرین نفس** (۳ نفر) بیشتر بوده است. (۵) البته در فیلم‌های **نغمه**، **از کرخه تا راین**، **ساعت ۲۵**، **پرچمدار**، **چشم شیشه‌ای**، **طبل بزرگ زیرپای چپ**، **گارد ویژه**، **موج مرده**، **حمله به اچ ۳** و **گیلان** تنها یک شخصیت، به‌عنوان کنشگر کنش‌های ایثارگرانه ایفای نقش نموده است.

ایثارگیرنده: در ۱۸۶ مورد (۶۳/۹ درصد) ایثارگیرنده یک مرد، در ۲۳ مورد (۷/۹ درصد) یک زن و در ۴۳ مورد (۱۴/۸ درصد) ایثارگیرنده یک گروه متشکل از زن و مرد بوده‌اند. هم‌چنین در ۳۹ مورد (۱۳/۴ درصد) از جلوه‌های ایثار جنسیت ایثارگیرنده مشخص نبوده است، این رقم مواردی را که ایثار برای یک ارزش انجام شده است نیز شامل می‌شود. همانند ایثارگران، تعداد ایثارگیرندگان مرد، در فیلم‌های *آخرین مرحله* (۱۵ نفر)، *مردی شبیه باران* (۱۴ نفر)، *سجاده آتش*، *هراس*، *پوتین*، *بازی بزرگان* (۱۳ نفر) بیش از سایر فیلم‌ها بوده است، درحالی‌که تعداد کنشگران زن در فیلم *روز سوم* (۴ نفر) و *اشک سرما* (۴ نفر) بیش از سایر فیلم‌ها بوده است.

• **فردی یا گروهی بودن**

ایثارگر: از مجموع ۲۹۱ جلوه ایثار، ۶۹/۸ درصد از آن ایثارگر یک نفر بوده است و در ۳۰/۲ درصد از جلوه‌های ایثار نمایش داده شده، ایثارگران به شکل گروهی عمل نموده‌اند. میزان کنش‌های فردی ایثارگرانه در فیلم‌های *مردی شبیه باران* و *بازی بزرگان* (در هر فیلم ۱۲ مورد)، و *هراس* (۱۰ مورد) بیشتر بوده است. در مقابل میزان گروهی بودن کنش‌های ایثارگرانه در فیلم *هیوا* (۸ مورد) *آخرین مرحله*، *انفجار در اتاق عمل* (۶ مورد) بیش از سایر فیلم‌ها بوده است.

ایثارگیرنده: در ۱۳۹ مورد (۴۷/۷ درصد) از جلوه‌های ایثار، ایثار برای یک گروه و در ۱۲۵ جلوه (۴۳ درصد) ایثار برای یک فرد، ۹/۳ درصد از کنش‌های ایثارگرانه برای یک ارزش (ارزش دینی یا ملی) تحقق یافته است. بیش از همه، در فیلم‌های *روز سوم*، *مردی شبیه باران* و *پوتین* (۱۲ مورد) کنش‌های ایثارگرانه برای گروهی از افراد صورت گرفته است. درحالی‌که در فیلم‌های *آخرین مرحله* و *سجاده آتش* (۱۲ مورد) بیشتر کنش‌های ایثارگرانه برای یک فرد انجام شده است. تنها در فیلم *عبور از میدان* مین تعداد کنش‌های ایثارگرانه برای یک ارزش بیشترین میزان (۶ مورد) را داشته است.

• **رده سنی**

ایثارگر: در بخش قابل توجهی جلوه‌های ایثار یعنی ۱۹۴ مورد (۶۶/۷ درصد) ایثارگر از رده سنی جوان، در ۴۴ مورد (۱۵/۱ درصد) ایثارگر میانسال، در ۲۱ مورد (۷/۲ درصد) ایثارگر از رده سنی نوجوان و ۳ مورد (۱ درصد) کهنسال بوده‌اند. از این میان در ۴ جلوه ایثار (۱/۴ درصد) ترکیبی از رده‌های سنی مختلف بوده‌اند. در ۲۵ جلوه ایثار (۸/۶ درصد) نیز رده سنی ایثارگر مشخص نبوده است. میزان کنش‌هایی که در آن

ایثارگر از رده سنی جوان بوده است در فیلم‌های *سجاده آتش*، *پوتین* (۱۳ مورد) *مردی شبیه باران* (۱۲ مورد) و *آخرین شناسایی* (۱۱ مورد) بیشتر بوده است.

ایثارگیرنده: در ۱۲۱ جلوه (۴۱/۶ درصد) رده سنی ایثار گیرنده مشخص نبوده است. در ۱۱۳ جلوه (۳۸/۸ درصد) ایثارگیرنده از رده سنی جوان، در ۳۰ مورد (۱۰/۳ درصد) میانسال، در ۱۷ جلوه (۵/۸ درصد) نوجوان، تنها ۳ جلوه (۱ درصد) ایثارگیرنده کهنسال بوده است. در ۷ مورد (۲/۴ درصد) از جلوه‌های ایثار که به شکل گروهی بوده ایثار گیرندگان از رده‌های سنی مختلف بوده‌اند. همانند ایثارگران، در فیلم‌های *سجاده آتش* (۱۳ مورد)، *پوتین* (۱۰ مورد) *مردی شبیه باران* و *روز سوم* (۱۰ مورد) تعداد ایثار گیرندگان جوان بیشتر بوده است.

• نام

ایثارگر: در ۱۵۲ جلوه (۵۲/۲ درصد) ایثارگر دارای نام دینی، در ۳۴ جلوه (۱۱/۷ درصد) دارای نام غیردینی بوده و در ۹ مورد از جلوه‌های ایثار گروهی (۳/۱ درصد) ترکیبی از نام‌های دینی و غیردینی دیده شده است. در ۹۶ جلوه ایثار (۳۳ درصد) نام ایثارگران مشخص نبوده است. در فیلم‌های *بازی بزرگان* و *پوتین* (۱۱ مورد) و *آخرین مرحله* (۱۰ مورد) تعداد ایثارگرانی که دارای نام دینی بوده‌اند، بیشتر بوده است. در حالی که در فیلم‌های *مردی شبیه باران* (۶ مورد) و *اشک سرما* (۵ مورد) تعداد نام‌های غیردینی برای ایثارگر بیشتر بوده است.

ایثارگیرنده: در بیش از نیمی (۵۸/۱ درصد) از جلوه‌ها نام ایثار گیرنده مشخص نبوده است. با این حال در ۷۳ جلوه (۲۵/۱ درصد) ایثار گیرنده دارای نام دینی، در ۴۳ مورد (۱۴/۸ درصد) نامی غیردینی و در ۶ جلوه ایثار گروهی (۲/۱ درصد) نام ایثار گیرندگان ترکیبی از نام‌های دینی و غیردینی بوده است. در فیلم‌های *بازی بزرگان* و *پوتین* (۹ مورد) نیز تعداد ایثارگیرندگانی که دارای نام دینی بوده‌اند، بیشتر بوده است. در فیلم *روز سوم* تعداد نام‌های غیردینی (۹مورد) برای ایثارگیرندگان بیشتر بوده است.

• لقب

ایثارگر: در ۲۷۲ مورد (۹۳/۵ درصد) ایثارگران فاقد لقب بوده‌اند. در ۱۱ جلوه (۳/۸ درصد) ایثارگران دارای لقبی انتسابی / دینی بوده‌اند، در ۶ جلوه (۲/۱ درصد) دارای لقبی اکتسابی / غیردینی و در ۲ مورد (۰/۷ درصد) لقبی اکتسابی / دینی داشته‌اند.

ایثارگیرنده: در ۹۸/۶ درصد از جلوه‌های ایثار، ایثار گیرنده لقبی نداشته است و تنها

در ۲ جلوه ایثار (۰/۷ درصد) ایثارگیرنده دارای لقب انتسابی/ دینی و نیز در ۲ جلوه (۰/۷ درصد) دارای لقب اکتسابی/ غیردینی بوده‌اند.

• رابطه ایثارگر و ایثارگیرنده

حدود نیمی از ایثارها (۵۵/۹ درصد) برای کسانی صورت گرفته که ایثارگر با آنها صرفاً یک تماس و آشنایی سطحی داشته است و ۲۲/۴ درصد ایثارگر با ایثارگیرنده رابطه تقابلی و صمیمانه داشته است. و ۱۲/۵ درصد ایثارگر تنها آگاهی یکجانبه‌ای از ایثارگیرنده داشته است و در ۹/۱ درصد کنشگران هیچ رابطه قبلی با یکدیگر نداشته‌اند. در فیلم مرز (۸ مورد) تعداد ایثارهایی که در آن رابطه تقابلی بین کنشگران جریان داشته است، بیش از سایر فیلم‌ها بوده است. در حالی که در فیلم‌های *آخرین شناسایی*، *سجاده آتش* و *هراس* (۱۱ مورد) میزان روابط سطحی بین ایثارگر و ایثارگیرنده بیشتر مشاهده شده است.

در ۷۵/۳ درصد از جلوه‌های ایثار، رابطه ایثارگر با ایثارگیرنده به صورت خنثی بوده است. در ۲۲/۸ درصد رابطه صمیمانه و در ۱/۹ درصد رابطه ایثارگر و ایثارگیرنده به شکل خصمانه بوده است. در فیلم مرز همان‌طور که شدت رابطه تقابلی بیشتر حضور داشته است، نوع رابطه صمیمانه نیز بیشتر دیده شد. نوع رابطه خنثی بین کنشگران در فیلم‌های *هراس*، *سجاده آتش*، *آخرین شناسایی* و *پوتین* (در هر فیلم ۱۱ مورد) بیش از سایر فیلم‌ها بوده است.

۲- نوع کنش‌های ایثارگرانه

نزدیک به یک سوم کنش‌های ایثارگرانه (۳۶/۸ درصد) از نوع حضور در منطقه خطر خیز بوده است؛ البته از این میان ۵/۲ درصد از نوع پذیرش ریسک خطر غیرانسانی بوده است. در ۳۰/۲ درصد از کنش‌های ایثارگرانه، ایثارگر با دشمن قویتر مبارزه کرده است، که ۱۳/۱ درصد آن از نوع مواجهه مستقیم با دشمن بوده است. ۱۱/۳ درصد از کنش‌های ایثارگرانه به شکل پذیرش تنبیه یا شکنجه بوده است، که ۷/۹ درصد آن از نوع پذیرفتن ریسک تنبیه بوده است. در ۹/۶ درصد از جلوه‌های ایثار، کنش ایثارگر از نوع وبال گردن گرفتن دیگری بوده است. در ۸/۲ درصد ایثارگر از نیاز یا امر مطلوب خود به خاطر دیگری چشم‌پوشی نموده است، که در ۴/۱ درصد آن ایثارگر فعالیتی بیش از وظیفه یا مأموریت خود انجام داده است. هم‌چنین ۳/۸ درصد از جلوه‌های ایثار به شکل اقدام شهادت‌طلبانه بوده است.

جدول شماره ۲: فراوانی کنش‌های ایثارگرانه در کل جلوه‌های ایثار

فراوانی درصدی	فراوانی مطلق	نوع کنش ایثارگرانه
۳۶/۸	۱۰۷	حضور در منطقه خطر خیز
۳۰/۲	۸۸	مبارزه با دشمن قوی‌تر
۱۱/۳	۳۳	پذیرش تنبیه یا شکنجه
۳/۸	۱۱	اقدام شهادت طلبانه
۸/۲	۲۴	چشم‌پوشی از مایحتاج یا مطلوبیت خود
۹/۶	۲۸	وبال گردن گرفتن
۱۰۰	۲۹۱	جمع

۳- ویژگی‌های منابع ایثار و دریافتی

در اکثر جلوه‌های ایثار (۷۸/۴ درصد) ایثارگر ریسک از دست دادن جان خود را پذیرفته است. در حالی که در ۶/۹ درصد از کنش‌های ایثارگرانه، ایثارگر جان خود را از دست داده است. سایر منابع ایثار یا از جنس پذیرش آسیب (۱۲/۴ درصد) و یا در مواردی نادر، منابع مادی و غیرمادی (۲/۳ درصد) بوده است.

جدول شماره ۳: توزیع فراوانی منبع ایثار در کل جلوه‌های ایثار.

فراوانی درصدی	فراوانی مطلق	نوع منبع ایثار
۷۸/۴	۲۲۸	ریسک از دست دادن جان
۱۲/۴	۳۶	پذیرش آسیب
۶/۹	۲۰	جان
۱	۳	منبع غیرمادی
۱/۳	۴	منبع مادی (غذا، لباس و...)
۱۰۰	۲۹۱	جمع

منابعی که ایثارگیرنده در نتیجه کنش ایثارگرانه ایثارگر به دست آورده است، عمدتاً جان وی نجات یافته است (۳۷/۸ درصد). پس از آن بیش از همه سرمایه ارزشمند دشمن اخذ یا نابود شده است (۳۳/۷ درصد). منابع دیگری چون دریافت کمک، رهایی از اسارت و رفع شکنجه در مراتبی دیگری بوده است که ایثارگیرندگان دریافت نموده‌اند.

جدول شماره ۴: توزیع فراوانی منبع دریافتی در کل جلوه‌های ایثار

منبع دریافتی	فراوانی مطلق	فراوانی درصدی
نجات یافتن جان	۱۱۰	۸/۳۷
دریافت کمک	۳۹	۴/۱۳
رفع شکنجه	۶	۱/۲
رهایی از اسارت	۱۷	۸/۵
اخذ یا نابود شدن سرمایه ارزشمند دشمن	۹۸	۷/۳۳
حفظ سرمایه یا ارزش	۲۱	۲/۷
جمع	۲۹۱	۱۰۰

ب) بررسی جلوه‌های ایثار به تفکیک دوران جنگ و پس از آن بررسی فیلم‌های نمونه تحقیق نشان داده است که در مجموع ۷۴ جلوه ایثار در فیلم‌های دوران جنگ (از ۱۷ فیلم) و ۲۱۷ جلوه ایثار در فیلم‌های دوران پس از جنگ (از ۴۵ فیلم) وجود داشته است. میانگین کنش‌های ایثارگرانه در هر فیلم تقریباً برابر بوده به طوری که در دوران جنگ به طور متوسط در هر فیلم ۴/۴ جلوه ایثار و در دوران پس از جنگ در هر فیلم ۴/۸ جلوه ایثار به نمایش درآمده است.

۱- ویژگی‌های کنشگران به تفکیک دوران جنگ و پس از آن

ویژگی‌های ایثارگر: به لحاظ فردی یا گروهی بودن ایثارگر در جلوه‌های ایثار، تفاوت معناداری بین دوره جنگ و پس از آن وجود ندارد، بدین معنا که در هر دو دوره عمدتاً ایثارگران به شکل فردی نمایش داده شده‌اند. هم‌چنین به لحاظ جنسیت، در هر دو دوره تعداد ایثارگران مرد بیش از ایثارگر زن بوده است. با این حال درصد نسبی زنان در جلوه‌های ایثار فیلم‌های پس از جنگ افزایش قابل توجهی نشان داده است. میانگین رده سنی ایثارگر در فیلم‌های دوره جنگ و پس از آن تفاوت معناداری داشته است. اگرچه ایثارگران جوان در دوران جنگ و پس از آن بیش از سایر رده‌های سنی دیده شده‌اند، اما در فیلم‌های دوران جنگ درصد ایثارگران میانسال و در دوره پس از جنگ نوجوانان و جوانان بیشتر حضور داشته‌اند. به‌طور میانگین ایثارگران در فیلم‌های دوره پس از جنگ سن کمتری نسبت به ایثارگران دوران جنگ داشته‌اند. در جلوه‌های ایثار هر دو دوره نام‌های دینی و نام‌های خانوادگی غیردینی میزان بیشتری را به خود اختصاص داده‌اند. **ویژگی‌های ایثارگیرنده:** درصد نسبی ایثارگیرندگان گروهی در فیلم‌های دوران

جنگ و پس از آن بیشترین میزان را داشته است. هم‌چنین ۱۸ درصد کنش‌های ایثارگرانه در فیلم‌های دوران جنگ در راستای یک ارزش بوده است درحالی‌که در فیلم‌های پس از جنگ ۶/۵ درصد بوده است. به لحاظ جنسیت، در هر دو دوره ایثارگیرندگان مرد بیش از زنان بوده‌اند، البته ایثارگیرندگان زن در فیلم‌های پس از جنگ افزایش داشته است. عمده دریافت‌کنندگان ایثار در هر دو دوره از رده سنی جوان بوده‌اند. البته نسبت نوجوانان و جوانان در نقش ایثارگیرنده در فیلم‌های پس از جنگ افزایش داشته است.

شدت رابطه ایثارگر و ایثارگیرنده: عدم رابطه و رابطه تقابلی در فیلم‌های دوران جنگ میزان بیشتری داشته است. در مقابل روابط سطحی یا آگاهی یکجانبه در فیلم‌های پس از جنگ بیشتر بوده است.

نوع رابطه ایثارگر و ایثارگیرنده: در هر دو دوره، نوع رابطه ایثارگر با ایثارگیرنده بیشتر از نوع خنثی بوده است. روابط میان ایثارگر و ایثارگیرنده در دوران جنگ به نسبت دوره پس از آن بیشتر خصمانه یا صمیمانه بوده، درحالی‌که روابط خنثی در فیلم‌های دوران جنگ بیشتر دیده می‌شود. در مجموع شدت و نوع رابطه در فیلم‌های دوره جنگ و پس از آن به لحاظ آماری تفاوت معناداری داشته است.

پ) نوع کنش‌های ایثارگرانه به تفکیک دوران جنگ و پس از آن

علی‌رغم این‌که بیشتر کنش‌های ایثارگرانه در دوران جنگ از نوع مبارزه با دشمن قوی‌تر بوده است، در دوران پس از جنگ بیشتر از نوع حضور در منطقه خطر خیز بوده است. پس از این دو نوع کنش، کنش ایثارگرانه پذیرش تنبیه یا شکنجه در هر دو دوره بیش از سایر کنش‌های ایثارگرانه بوده است.

جدول شماره ۵: توزیع فراوانی نوع کنش‌های ایثارگرانه به تفکیک دوران جنگ و پس از آن

نوع کنش ایثارگرانه	درصد در دوران جنگ	درصد پس از جنگ
حضور در منطقه خطر خیز	۱۷/۶	۴۳/۳
مبارزه با دشمن قوی‌تر	۴۴/۶	۲۵/۳
پذیرش تنبیه یا شکنجه	۱۴/۹	۱۰/۱
اقدام شهادت‌طلبانه	۲/۷	۴/۱
چشم‌وشی از مایحتاج یا مطلوبیت خود	۹/۵	۷/۸
وبال‌گردن گرفتن	۱۰/۸	۹/۲
جمع	۱۰۰	۱۰۰

ج) ویژگی‌های منبع ایثار در فیلم‌های دوران جنگ و پس از جنگ
 ریسک از دست دادن جان نسبت به سایر منابع ایثار در هر دو دوره میزان قابل توجهی داشته است که در جلوه‌های ایثار فیلم‌های تولید شده در دوران جنگ میزان بیشتری را به نسبت دوران پس از جنگ به خود اختصاص داده است. پس از آن در هر دو دوره ایثارگران با پذیرش آسیب و فدا کردن جان به برای دیگری ایثار کرده‌اند.

جدول شماره ۶: توزیع فراوانی نوع منبع ایثار به تفکیک دوران جنگ و پس از آن

نوع منبع ایثار	درصد در دوران جنگ	درصد پس از جنگ
ریسک از دست دادن جان	۹۷/۷	۷۷/۹
پذیرش آسیب	۱۴/۹	۱۱/۵
جان	۴/۱	۷/۴
منبع غیرمادی	۱/۴	۰/۹
منبع مادی (غذا، لباس و...)	۰	۱/۸
جمع کل	۱۰۰	۱۰۰

د) ویژگی‌های منبع دریافتی در فیلم‌های دوران جنگ و پس از جنگ
 در دوره جنگ بیشتر منابع دریافتی که در نتیجه عمل ایثارگرانه دریافت شده است از نوع اخذ یا نابود شدن سرمایه ارزشمند دشمن بوده است، درحالی‌که اکثر منابع دریافتی در فیلم‌های تولید شده در دوران پس از جنگ از نوع نجات یافتن جان بوده است.

جدول شماره ۷: توزیع فراوانی نوع منبع دریافتی به تفکیک دوران جنگ و پس از آن

نوع منبع دریافتی	درصد در دوران جنگ	درصد پس از جنگ
نجات یافتن جان	۲۸/۴	۴۱
دریافت کمک	۱۶/۲	۱۲/۴
رفع شکنجه	۲/۷	۱/۸
رهایی از اسارت	۱۲/۲	۳/۷
اخذ یا نابود شدن سرمایه ارزشمند دشمن	۳۶/۵	۳۲/۷
حفظ سرمایه یا ارزش	۴/۱	۸/۳
جمع کل	۱۰۰	۱۰۰

بحث و نتیجه گیری

سینمای جنگ بخشی از تلاش فرهنگی - اجتماعی جامعه به منظور افزایش توان دفاعی و نظامی کشور برای مقابله با دشمن متجاوز است. از این رو، در زمان جنگ این سینما کارکرد خاصی دارد که با کارکرد آن در دوره پس از جنگ متفاوت است. در حالی که در دوران جنگ این سینما به منظور روحیه بخشی به مردم جامعه، تشویق آنان به حضور در میدان نبرد و افزایش نفرت از دشمن متجاوز است، سینمای جنگ در دوران پس از جنگ بیشتر کارکرد حفظ و احیای ارزش های جهادی برای حمله احتمالی دشمن، طرح بخشی از تاریخ مبارزاتی این جامعه برای نسلی که شاهد آن نبوده اند، مورد استفاده قرار می گیرد. سینمای دفاع مقدس در ایران از چنین ویژگی های عامی در دوران جنگ و دوره پس از آن پیروی می کند.

یافته های تحقیق نشان می دهد، علی رغم این که تعداد فیلم های تولید شده در دوره پس از جنگ تقریباً بیش از نیمی از فیلم های نمونه این تحقیق را در بر گرفته است، باز هم میانگین حضور کنش ایثار در فیلم های تولید شده در دوره جنگ تفاوت کمی با دوره پس از جنگ داشته است. البته می توان گفت شرایط ویژه دوره جنگ و تأکید بر اشاعه ایثارگری در این زمینه موثر بوده است. آنچه مشخص است در اکثر کنش های ایثارگرانه فرد از مهم ترین سرمایه خود، یعنی سرمایه زیستی خود، برای نابودی دشمن و یا نجات دادن دیگری مایه گذاشته است، و نمود کنش هایی که در آن فرد از سرمایه مادی یا معنوی خود گذشته است میزان کمتری دارد. عمده کنش های ایثارگرانه در دوره جنگ با توجه به شرایط جنگی به گونه ای است که ایثارگر با پذیرفتن ریسک از دست دادن جان خود، با دشمنی قوی تر و مسلط مبارزه می کند و در نتیجه کنش ایثارگرانه سرمایه دشمن نابود و یا تسخیر می شود. در حالی که شکل غالب کنش های ایثارگرانه در دوره پس از جنگ به گونه ای است که ایثارگر با پذیرفتن ریسک از دست دادن جانش در منطقه ای خطر خیز حضور می یابد و جان دیگری را نجات می دهد. دوران پس از جنگ که همراه با بازخوانی تاریخ جنگ با قرائتی همنوا با وضعیت امروزی جامعه است، تغییراتی در جلوه های ایثار خود داشته است. در این سینما، به تبع تقویت حضور زنان در جامعه، شاهد افزایش حضور زنان در جلوه های ایثار هستیم. جوان تر شدن جامعه به لحاظ سنی، وزن رده های سنی جوان را در نقش های ایثار

افزایش داده است. از سوی دیگر، طیف روابط کمرنگ و سطحی بر دو قطب عدم رابطه و رابطه صمیمانه غلبه یافته است، بنابراین ایثارگر برای شخصی که با او رابطه چندانی نداشته خود را در تعب و سختی قرار داده است. هم‌چنین در این دوره ایثار برای حفظ یک ارزش عام در تعداد بیشتری از جلوه ایثار مشاهده شده است. در این دوره نام و لقب تعداد بیشتری از ایثارگران و ایثارگیرندگان ذکر شده است و می‌توان گفت که کنشگران در این دوره تشخص فردی بیشتری دارند. بدین ترتیب، مشخص می‌شود که فضای اجتماعی دوران جنگ و پس از جنگ تأثیرات خود را در جزئی‌ترین سطوح جلوه‌های ایثار در سینمای دفاع مقدس گذاشته است.

یادداشت‌ها

- ۱- در اینجا مفهوم گرم اعم از آنچه به ظاهر چلبی اراده کرده، گرفته شده است. چنان‌که چلبی آن را برای تعامل اظهاری پیوسته به کار برده، درحالی‌که تحلیل حاضر این نوع تعامل را اعم از تعامل پیوسته و گسسته استفاده نموده است.
- ۲- از این‌رو، اگر فردی خود را به دریا ببیندازد تا مثلاً سنجاق سینه فرد دیگر را که به دریا افتاده است به او بازگرداند، این عمل او ایثار نامیده نمی‌شود، بلکه کاری غیرعقلانی یا احمقانه خوانده می‌شود. با این حال، ممکن است یک فرد ارزشمند از نظر اجتماع، جان خود را برای حفظ زندگی یک فرد «غیرارزشمند برای اجتماع» (مثلاً یک ولگرد) به خطر ببیندازد. در این موارد معمولاً با توجه به اصل حیات انسانی و ارزش آن، کار فرد ایثار نامیده می‌شود.
- ۳- منبع دریافتی از منبع ایثار متفاوت است؛ نظیر این‌که فردی جان خود را به خطر می‌اندازد تا دیگری را از اسارت برهاند. در این حالت می‌بینیم که منبع ایثار شده، «جان» است درحالی‌که منبع دریافتی «آزادی» است.
- ۴- استثنائاً دوره آخر سه ساله بوده است.
- ۵- لازم به ذکر است در مواردی که یک کنش ایثارگرانه در یک فیلم در چندین سکانس ادامه یافته است، به‌عنوان یک کنش ایثارگرانه ثبت می‌شود، که در طی یک فرایند صورت گرفته است.

منابع

- آرمند، محمد (۱۳۷۷)؛ «بررسی جایگاه و میزان درج آثار شهید و شهادت در برنامه‌ها و کتب درسی دانشگاه‌ها»، *پایگاه اطلاع رسانی فرهنگ ایثار و شهادت* (www.isar.com).
- ادیبی سده، مهدی (۱۳۷۹)؛ *جامعه‌شناسی جنگ و نیروهای نظامی*، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- اعظم‌زاده، محمد (۱۳۸۶)؛ «گذری بر مفاهیم ایثار و شهادت در پوستره‌های هنرمندان انقلاب اسلامی»، *مجموعه آثار و مقالات همایش ملی تجلی فرهنگ ایثار و شهادت در هنر*، مازندران: دانشکده هنر و معماری دانشگاه مازندران.
- بوردیو، پیر (۱۳۸۵)؛ «اشکال سرمایه» در سرمایه اجتماعی، اعتماد و دموکراسی، به کوشش کیان تاجبخش، تهران: شیرازه.
- پورسعید، فرزاد (۱۳۸۴)؛ «جبهه، نمای نزدیک مردان رها شده از خاک (برداشتی از روایت سینمایی ابراهیم حاتمی‌کیا)»، *فصلنامه مطالعات ملی*، س ۶، ش ۳، ص ۳۱-۶۱.
- پی‌فرگاس، جوزف (۱۳۷۳)؛ *روان‌شناسی تعامل اجتماعی*، مترجمان خشایار بیگی و مهرداد فیروزبخت، تهران: ابجد.
- چلبی، مسعود (۱۳۷۵)؛ *جامعه‌شناسی نظم*، تهران: نی.
- رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۷۸)؛ *وسایل ارتباط جمعی و تغییر ارزش‌های اجتماعی*، تهران: کتاب افرا.

- سلطانی گرد فرامرزی، فرامرز و بیچرانلو، عبدالله (۱۳۹۱): «بازنمایی مصرف در فیلم‌های سینمایی دوره دفاع مقدس»، *فصلنامه مطالعات فرهنگ - ارتباطات*، س ۱۳، ش ۱۷، صص ۷۷-۱۲۰.
- کریمی، محمدعلی (۱۳۸۵): «تحلیل محتوای اخبار و مطالب مربوط به ایثار و شهادت در روزنامه‌های سراسری اردیبهشت ۱۳۸۵»، *بازیابی از پایگاه اینترنتی دفتر مطالعات و توسعه رسانه‌ها*.
- کلمن، جیمز (۱۳۷۷): *بنیادهای نظریه جامعه‌شناسی*، تهران: نی.
- گیویان، عبدالله و توکلی، زهره (۱۳۹۰): «تصویر عراقی‌ها در سینمای دفاع مقدس»، *فصلنامه تحقیقات فرهنگی*، دوره چهارم، ش ۲، صص ۸۷-۱۰۷.
- محمدی، مجید (۱۳۸۰): *سینمای امروز ایران*، تهران: نشر جامعه ایران.
- مرتضوی قهی، فاطمه (۱۳۸۵): *بررسی مفاهیم صلح و خشونت در فیلم‌های سینمای دفاع مقدس طی سال‌های ۱۳۶۰ تا ۱۳۸۵*، دانشگاه الزهراء: پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی.
- نراقی، ملاحمد (۱۳۷۱): *معراج السعاده*، تهران: مؤسسه انتشارات هجرت.
- وبر، ماکس (۱۳۷۴): *اقتصاد و جامعه*، مترجمان عباس منوچهری و دیگران، تهران: مولی.
- Aronfreed, Justin (1970); The socialization of altruistic and sympathetic behavior: Some theoretical and experimental analyses, *Altruism and helping behavior*, 103-126.
- Azarow, J. (2003); American expressions of altruism and generativity in the aftermath of the September 11, 2001 terrorist attacks, *Psicologia Política*, (27), 37-58.
- Gintis, Herbert, Bowles, Samuel, Boyd, Robert, & Fehr, Ernst. (2003); Explaining altruistic behavior in humans, *Evolution and Human Behavior*, 24(3), 153-172.
- Hamilton, William D. (1963); The evolution of altruistic behavior, *The American Naturalist*, 97(896), 354-356.
- Rushton, J Philippe (1976); Socialization and the altruistic behavior of children. *Psychological Bulletin*, 83(5), 898.
- Sober, E. (2002); The ABCs of Altruism. In: Post S.G, Underwood L.G, Schloss J.P. and W. B. Hurlbut, *Altruism and altruistic love. Science, Philosophy and Religion in Dialogue*, Oxford University Press (17-28).
- Sorokin, P.A. (1950); *Altruistic love: A study of American good neighbors and Christian saints*. Boston: Beacon Press.
- Sorokin, P.A. (1954); *The ways and power of love: types, factors, and techniques of moral transformation*. Boston: Beacon Press.

پیوست‌ها:

جدول شماره ۱: نوع کنش‌های ایثارگرانه در هر فیلم

ردیف	نام فیلم	حضور در منطقه خطر خیز	مبارزه با دشمن قوی‌تر	شکست پذیرش تنبیه یا شکست	شهادت طلبانه اقدام	مطلوبیت خود چشم‌پوشی از	وبال گردن گرفتن	جمع
۱	آتش در خرمن	۰	۰	۵	۰	۰	۰	۵
۲	اخراجی‌ها	۱	۳	۰	۴	۲	۵	۱۴
۳	آخرین شناسایی	۸	۲	۰	۰	۰	۱	۱۱
۴	آخرین مرحله	۷	۵	۰	۱	۰	۲	۱۵
۵	از کرخه تا راین	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۱
۶	اشک سرما	۰	۰	۰	۰	۵	۰	۵
۷	افق	۲	۲	۰	۰	۰	۰	۴
۸	انفجار در اتاق عمل	۷	۰	۰	۰	۱	۰	۸
۹	بازی بزرگان	۷	۱	۱	۰	۰	۲	۱۳
۱۰	برزخی‌ها	۰	۷	۰	۰	۰	۰	۷
۱۱	پایگاه جهنمی	۰	۱	۱	۰	۱	۱	۴
۱۲	پرچمدار	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۱
۱۳	پرستار شب	۲	۰	۰	۰	۱	۰	۳
۱۴	پرواز خاموش	۱	۰	۰	۰	۱	۰	۲
۱۵	پلاک	۱	۱	۰	۰	۰	۱	۳
۱۶	پوتین	۶	۴	۳	۰	۰	۰	۱۳
۱۷	تا آخرین نفس	۲	۰	۰	۰	۰	۵	۷
۱۸	تونل	۴	۳	۰	۰	۰	۰	۷
۱۹	جنگ نفتکش‌ها	۳	۱	۰	۰	۰	۰	۴
۲۰	چشم شیشه‌ای	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۱
۲۱	حماسه ۲۵۱۹	۰	۲	۰	۱	۰	۰	۳
۲۲	حماسه قهرمانان	۱	۴	۱	۰	۰	۰	۶
۲۳	حمله به اج ۳	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۱
۲۴	خلبان	۱	۲	۰	۱	۰	۰	۴

۸	۰	۱	۰	۰	۲	۵	دکل	۲۵
۴	۰	۰	۱	۰	۲	۱	دیده‌بان	۲۶
۱۰	۱	۰	۰	۰	۰	۹	روز سوم	۲۷
۲	۱	۱	۰	۰	۰	۰	زنگ اول	۲۸
۱	۰	۰	۰	۰	۰	۱	ساعت ۲۵	۲۹
۱	۰	۰	۰	۰	۱	۰	ستاره دنباله دار	۳۰
۱۳	۱	۰	۰	۰	۶	۶	سجاده آتش	۳۱
۲	۰	۱	۰	۰	۰	۱	شب بخیر فرمانده	۳۲
۵	۰	۰	۰	۰	۳	۲	شب دهم	۳۳
۱	۱	۰	۰	۰	۰	۰	طبل بزرگ زیر پای چپ	۳۴
۷	۰	۴	۱	۰	۱	۱	عبور از میدان مین	۳۵
۷	۰	۰	۰	۴	۳	۰	عقاب‌ها	۳۶
۳	۰	۰	۰	۰	۰	۳	فرار	۳۷
۵	۰	۰	۰	۳	۱	۱	فرار مرگبار	۳۸
۴	۰	۲	۰	۰	۰	۲	کیمیا	۳۹
۱	۰	۰	۰	۰	۱	۰	گارد ویژه	۴۰
۵	۰	۰	۰	۲	۳	۰	گذرگاه	۴۱
۱	۰	۱	۰	۰	۰	۰	گیلانه	۴۲
۳	۰	۱	۰	۰	۱	۱	لیلی با من است	۴۳
۴	۰	۰	۰	۰	۳	۱	مجروح جنگی	۴۴
۱۴	۰	۰	۰	۹	۳	۲	مردی شبیه باران	۴۵
۹	۴	۰	۰	۲	۲	۱	مرز	۴۶
۹	۰	۰	۲	۰	۳	۴	مزرعه پدری	۴۷
۱	۰	۰	۰	۰	۱	۰	موج مرده	۴۸
۱	۰	۰	۰	۰	۱	۰	نغمه	۴۹
۱۲	۰	۰	۱	۲	۷	۲	هراس	۵۰
۱	۰	۰	۰	۰	۰	۱	هور در آتش	۵۱
۱۳	۲	۱	۰	۰	۶	۴	هیوا	۵۲
۲	۰	۰	۰	۰	۰	۲	وصل نیکان	۵۳
۲۹۱	۲۸	۲۴	۱۱	۳۳	۸۸	۱۰۷	جمع کل	

جدول شماره ۲: فهرست فیلم‌های حجم نمونه تحقیق

سال تولید فیلم	نام فیلم	سال تولید فیلم	نام فیلم
۱۳۷۳	حمله بهاج ۳	۱۳۶۰	مرز
۱۳۷۳	دیدار	۱۳۶۱	برزخی‌ها
۱۳۷۳	کیمیا	۱۳۶۲	عبور از میدان مین
۱۳۷۴	آخرین مرحله	۱۳۶۳	پایگاه جهنمی
۱۳۷۴	بوی پیراهن یوسف	۱۳۶۳	پرچمدار
۱۳۷۴	تا آخرین نفس	۱۳۶۳	زنگ اول
۱۳۷۴	دکل	۱۳۶۳	عقاب‌ها
۱۳۷۴	فرار مرگبار	۱۳۶۳	فرار
۱۳۷۴	گارد ویژه	۱۳۶۴	بهار
۱۳۷۴	لیلی با من است	۱۳۶۴	پلاک
۱۳۷۵	مردی شبیه باران	۱۳۶۴	ستاره دنباله‌دار
۱۳۷۶	حماسه ۲۵۱۹	۱۳۶۵	گذرگاه
۱۳۷۶	حماسه قهرمانان	۱۳۶۶	پرستار شب
۱۳۷۶	خلبان	۱۳۶۶	هراس
۱۳۷۷	پرواز خاموش	۱۳۶۷	افق
۱۳۷۷	روبان قرمز	۱۳۶۷	دیده‌بان
۱۳۷۷	مجرور جنگی	۱۳۶۷	عروسی خوبان
۱۳۷۷	هیوا	۱۳۶۸	شب دهم
۱۳۷۹	ترکش‌های صلح	۱۳۶۹	آتش در خرمن
۱۳۷۹	موج مرده	۱۳۶۹	بازی بزرگان
۱۳۸۰	عیسی می‌آید	۱۳۶۹	چشم شیشه‌ای
۱۳۸۰	نغمه	۱۳۷۰	انفجار در اتاق عمل
۱۳۸۲	اشک سرما	۱۳۷۱	از کرخه تا رابین
۱۳۸۲	مزرعه پدری	۱۳۷۱	پرنده آهنین
۱۳۸۳	طبل بزرگ زیر پای چپ	۱۳۷۱	پوتین
۱۳۸۳	گیلانه	۱۳۷۱	تونل
۱۳۸۴	به نام پدر	۱۳۷۱	وصل نیکان
۱۳۸۴	شب بخیر فرمانده	۱۳۷۲	هور در آتش
۱۳۸۵	اخراجی‌ها ۱	۱۳۷۲	آخرین شناسایی
۱۳۸۵	روز سوم	۱۳۷۲	جنگ نفتکش‌ها
۱۳۸۵	ساعت ۲۵	۱۳۷۲	سجاده آتش